

Aktualna sytuacja obszaru objętego celem 3

Łańcuchy wartości (*value chains*) koncentrujące się na procesie tworzenia produktu/usługi oraz dostarczaniu ich do końcowego odbiorcy, czy łańcuchy dostaw (*supply chains*) ilustrujące kolejne etapy w procesie dostarczania produktu/usługi dla konsumenta, stają się coraz bardziej złożone oraz dynamiczne. Dotyczy to także agrobiznesu w tym rolnictwa.

To co z punktu widzenia rolnictwa, jak i pojedynczego polskiego rolnika jest natomiast najważniejsze, to ich niska siła ekonomiczna oraz w efekcie zdolność do kreowania korzystnych warunków działania takich łańcuchów. Jest to generalnie konsekwencją niskiego poziomu koncentracji w polskim rolnictwie w tym ogniwie łańcuchów wartości w stosunku do pozostałych ogniw. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego w Polsce wynosi 10,8 ha UR (2018), podczas gdy w UE-28 jest to prawie 17,0 ha UR, a w wielu krajach zwłaszcza UE-15 powyżej 40 ha UR (Wielka Brytania, Dania, Francja)¹.

Najwyższy poziom koncentracji agrobiznesu dotyczy takich ogniw jak przetwórstwo żywności oraz dystrybucja żywności (handel). W efekcie dla łańcuchów wartości, a zwłaszcza globalnych łańcuchów wartości (*global value chains*), które są charakterystyczne dla ery globalizacji, typowe są stosunki dominacji a nie współpracy. Oznacza to między innymi transfer wartości dodanej od ogniw o niższym poziomie koncentracji do ogniw o wyższym poziomie koncentracji. Innymi słowy w przypadku agrobiznesu transfer ten dokonuje się od rolnictwa do przetwórstwa i dystrybucji. Podmioty działające w sektorze rolnictwa (gospodarstwa rolne) stają się w tych warunkach elementem swoistego systemu nakładczego, sprzedając praktycznie wyłącznie własną pracę. Prowadzi to do przejmowania wartości dodanej w rolnictwie przez ogniwia następujące w łańcuchu wartości po rolnictwie tj. przez przetwórstwo i dystrybucję (handel). Dlatego też należy również wprowadzić instrumenty wspierające producentów rolnych w zacieśnianiu współpracy z kolejnymi ogniwami łańcucha wartości oraz uczestnictwo w nich, w tym na poziomie przetwarzania i handlu.

Cechą charakterystyczną organizacji polskiego rynku rolnego jest także praktycznie niemal całkowity brak kooperacji pomiędzy rolnikami. Jest to konsekwencja negatywnych doświadczeń okresu lat 1945-1989 oraz wymuszanej metodami administracyjnymi współpracy oraz nakłaniania do tzw. form uspołecznionych. Aktualnie zatem występuje splot dwóch niekorzystnych zjawisk: (1) wysokiego rozproszenia strukturalnego polskiego rolnictwa przejawiającego się niskim potencjałem rynkowym pojedynczego gospodarstwa

¹ <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained>.

rolnego i (2) wysokiej niechęci do jakichkolwiek form współpracy, która to pozwoliłaby przynajmniej częściowo przeciwdziałać temu rozdrobnieniu. Na problemy te musi odpowiedzieć polityka rolna w ramach opracowywanego Planu Strategicznego WPR na lata 2021-2027.

Ponadto zaktualizowana unijna strategia ds. biogospodarki² stanowi ambitny plan ukierunkowany na wyzwania i potrzeby związane ze zrównoważonym rozwojem gospodarki. Wymaga ona przede wszystkim nowoczesnych innowacyjnych technologii kreujących nowe sektory w oparciu o zasoby biologiczne (rolne) i intensywnego wsparcia ze strony sektora badań, rozwoju i w zakresie transferu wiedzy. Coraz wyraźniej widać niewykorzystywany potencjał, związany z rozwojem odnawialnych źródeł energii, zastępowaniem w przemyśle surowców kopalnych różnymi formami biomasy a także cyfryzacją, pozwalającą na optymalizację i zrównoważenie procesów produkcyjnych i funkcjonowania łańcucha rynkowego.

Dlatego też do zaspokojenia specyficznych potrzeb badań i innowacji w rolnictwie z korzyścią dla rolników i rozwoju obszarów wiejskich, przez rozwój nowych łańcuchów wartości i miejsc pracy na obszarach wiejskich, może również przyczynić się nowe podejście w zakresie zagospodarowania potencjału biomasy rolnej.

Ocena – zbadanie zależności występujących pomiędzy mocnymi i słabymi stronami a szansami i zagrożeniami, wskazanie możliwych interwencji/działań;

Słaba pozycja polskich rolników w łańcuchu wartości sektora żywnościowego nie jest wyjątkiem wśród krajów UE. Jest także typowa dla współczesnego etapu rozwoju gospodarki światowej. Poprawa tej sytuacji jest możliwa wyłącznie w drodze wzrostu siły przetargowej rolników. Możliwość taką daje postępująca koncentracja potencjału produkcyjnego w rolnictwie, jak i wzrost zakresu współpracy samych rolników oraz korzystanie ze zorganizowanych form handlu.

Przetwórstwo owoców i warzyw generuje odpady na poziomie 3 mln ton, z czego odzyskowi poddaje się nieco ponad 300 tys. ton, czyli ok 1/10. Największy udział w generowanych odpadach stanowią wyłoki. Przy produkcji soków, wydajność odpadów to 15-20% masy surowca. Odpady zawierają potencjalnie cenne substancje, ale ich obecne wykorzystanie jest na niewielkim poziomie. Racjonalne ich wykorzystanie przez rolników stwarza alternatywne źródła dla żywności wysokiej jakości, zrównoważonej, bogatej w składniki odżywcze.

² <https://ec.europa.eu/research/bioeconomy/index.cfm?pg=policy&lib=strategy>

Jednym z podstawowych źródeł biomasy jest produkcja rolnicza, która jest wykorzystywana w pierwszej kolejności do celów żywnościowych. Zgodnie z danymi GUS, w 2017 r. powierzchnia użytków rolnych w Polsce wynosiła 14620 tys. ha (czyli ok 47 % powierzchni kraju), co przekłada się na znaczący potencjał rozwoju biogospodarki na bazie tego źródła biomasy. Obecnie, poza produkcją żywności, biomasę najczęściej wykorzystuje się w Polsce do celów energetycznych. Kluczowe jest, aby biomasa była jak najdłużej utrzymywana w obiegu gospodarczym, a jej wartość była maksymalizowana a działania koncentrowane w zakresie tworzenia lokalnych łańcuchów wartości.

Analiza SWOT łańcucha wartości z perspektywy rolnictwa

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Duża ilość gospodarstw rolnych chcących rozwijać swoją produkcję, • Stosunkowo wysoka jakość produktów rolnych • Wysoki potencjał biomasy rolnej • Wyższy udział polskiego rolnictwa w wartości dodanej, niż przeciętnie w UE-28 	<ul style="list-style-type: none"> • Wysokie rozdrobienie agrarne rolnictwa, • Niski poziom potencjału i zasobów gospodarstw, • Przewaga, wśród uczestników łańcucha żywnościowego, relacji opartych na dominacji, a nie współdziałaniu • Niski poziom <i>rynkowego</i> zorganizowania rolników (np. poprzez organizacje producentów rolnych, spółdzielnie) • Mała liczebność oraz niska siła przetargowa branżowych (sektorowych) organizacji rolniczych • Niski stopień wykorzystania rynków zorganizowanych, w tym rynków hurtowych i giełd towarowych, elektronicznych platform sprzedażowych i rynków terminowych • Niski poziom uczestnictwa producentów rolnych w sprzedaży swoich produktów w ramach krótkich łańcuchów żywnościowych • Niski poziom wykorzystania biomasy rolnej w łańcuchu wartości
Szanse/okazje	Zagrożenia

<ul style="list-style-type: none"> • Rozwój zorganizowanych form handlu regionalnego i ponadregionalnego • Wzrost zainteresowania ze strony rolników alternatywnymi łańcuchami dostaw (np. sprzedaż bezpośrednia, RHD, MOL, rynki hurtowe, lokalne targowiska, itd.) • Rozwój nowych łańcuchów wartości opartych o wykorzystanie potencjału biomasy rolnej do tworzenia dodatkowej wartości dla rolników <p>Regulacyjne</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wzrost znaczenia regulacji unijnych (Dyrektywa 2019/633 w sprawie nieuczciwych praktyk handlowych w relacjach między przedsiębiorcami w łańcuchu dostaw produktów rolnych i spożywczych) • Wzrost znaczenia regulacji krajowych (Ustawa o przeciwdziałaniu nieuczciwemu wykorzystywaniu przewagi kontraktowej w obrocie produktami rolnymi i spożywczymi) • Regulowanie stosunków umownych • Wzrost znaczenia krótkich/lokalnych łańcuchów dostaw • Poprawa dostępu do wiedzy oraz informacji rynkowej (w tym odnośnie do cen, warunków sprzedaży, produktów itd.) • Wzrost znaczenia inicjatyw partnerskich np. <i>Supply Chain Initiative (SCI)</i> • Wzrost znaczenia narzędzi ICT w skracaniu łańcucha dostaw żywności • Zagospodarowanie biomasy rolnej w cyklu zamkniętym 	<ul style="list-style-type: none"> • Postępujący proces globalizacji łańcucha żywnościowego • Wzrost skali nieuczciwych praktyk handlowych • Dominująca pozycja handlu detalicznego • Rosnąca konkurencyjność rynków krajów trzecich, czemu sprzyja liberalizacja handlu międzynarodowego.
--	--

Potrzeby wynikające z analizy SWOT łańcucha wartości:

1. stymulowanie wspólnych działań rolników w ramach różnych form współpracy i kooperacji;
2. wspieranie alternatywnych łańcuchów wartości, w tym krótkich łańcuchów żywnościowych;
3. poprawa współpracy w ramach łańcucha wartości w tym poprzez angażowanie się producentów rolnych w segment przetwórstwa produktów rolnych;
4. wspieranie rozwoju zorganizowanych form handlu regionalnego i ponadregionalnego;
5. doradztwo, coaching, współpraca z liderami środowisk naukowo-biznesowych.

Charakterystyka sektora przetwórstwa owocowo-warzywnego

Przemysł owocowo-warzywny obejmuje produkcję przetworów owocowych i warzywnych oraz produkcję soków. Działy te oferują szeroki asortyment produktów: zagęszczone soki owocowe (jabłkowe, wiśniowe, aroniowe, malinowe, truskawkowe, porzeczkowe), mrożone owoce i warzywa (truskawki, wiśnie, porzeczki, maliny, śliwki, warzywa strączkowe, kalafior, brokuły, marchew, cebula, szpinak), dżemy, konfitury, przeciery, susze warzywne i owocowe, koncentrat pomidorowy, keczup, sosy pomidorowe, pomidory w puszkach, konserwy owocowe i warzywne, marynaty warzywne, warzywa kwaszone, przetwory z pieczarek, soki pitne (odtworzone z soków zagęszczonych i bezpośrednio tłoczone z owoców NFC), nektary i napoje.

W wolumenie produkcji z udziałem wynoszącym średnio w latach 2014-2017 ok. 63% wolumenu i 58% wartości produkcji dominują zagęszczone soki owocowe (głównie koncentrat soku jabłkowego) oraz mrożone owoce i warzywa. Soki zagęszczone w ok. 90% przeznaczone są na eksport. Udział eksportu w zagospodarowaniu produkcji mrożonych owoców przekracza 70%, mrożonych warzyw 60%, a przetworów z pieczarek 80%. Udział wszystkich tych przetworów w latach 2014-2017 stanowił 71% wolumenu eksportu przetworów owocowych i warzywnych i 70% wartości zagranicznej ich sprzedaży (w tym mrożonek odpowiednio 46 i 38%). Eksportowane mrożonki sprzedawane głównie w opakowaniach masowych są surowcami w zakładach przetwórczych w krajach odbiorcach.

Polska jest drugim w świecie producentem i eksporterem zagęszczonego soku jabłkowego. Znajdujemy się w grupie pięciu największych producentów i eksporterów owoców mrożonych. Polska jest w UE największym producentem i eksporterem mrożonych owoców i trzecim (po Belgii i Hiszpanii) producentem i eksporterem warzyw mrożonych. Zdecydowanie mniejszy jest udział Polski w światowej i unijnej produkcji pozostałych przetworów owocowych i warzywnych. Produkty te przeznaczone są w Polsce głównie na rynek krajowy.

Produkcja niemal wszystkich przetworów owocowych i warzywnych wykazuje systematyczną tendencję wzrostową. Jest to skumulowany efekt rozbudowy mocy przetwórczych po przystąpieniu Polski do UE, wzrostu dostępu do zagranicznych rynków zbytu, ale też poszerzenia bazy surowcowej o produkty pochodzące z importu - głównie produkty innych stref klimatycznych. Zgodnie z danymi GUS nie wzrasta natomiast spożycie

większości przetworów owocowych i warzywnych, oraz soków. Średnie spożycie przetworów owocowych w latach 2014-2017 wyniosło w przeliczeniu na 1 osobę 1,62 kg, wobec 1,68 kg przeciętnie w latach 2006-2009. Spożycie przetworów warzywnych i grzybowych wyniosło odpowiednio 8,31 i 8,28 kg. Tendencję wzrostową wykazuje tylko spożycie mrożonych warzyw, soków owocowo-warzywnych i soków NFC.

Średnio w latach 2014-2017 w stosunku do przeciętnej z lat 2006-2009 najbardziej (o 37%) do 680 tys. t zwiększyła się produkcja warzyw mrożonych. Produkcja konserw warzywnych wzrosła o 27% (do 171 tys. t), suszy warzywnych o 23% (do 29 tys. t), koncentratu pomidorowego o 24% (do 40 tys. t), mrożonych owoców o 26% (do 439 tys. t), suszy owocowych o 182% (do 11 tys. t), a zagęszczonych soków owocowych o 25% (do 370 tys. t). Mniejsza od średniej z lat 2006-2009 była tylko łączna produkcja dżemów, marmolad, konfitur i przecierów. Średnia produkcja soków, nektarów i napojów wzrosła z 1,6 do 1,7 mln t. Przeciętna wartość produkcji przetworów owocowych i warzywnych zwiększyła się w tych okresach z 7,0 do 10,2 mld zł, a soków, nektarów i napojów z 2,9 do 3,3 mld zł.

Eksport przetworów owocowych i warzywnych wzrósł o 39% do 1,69 mln t, a w ujęciu wartościowym o 48% do 1,77 mln euro (60% łącznych wpływów z eksportu świeżych i przetworzonych produktów ogrodniczych). Najbardziej w ujęciu ilościowym i wartościowym (odpowiednio o 185 i 230% do 57 tys. t i 62 mln euro) wzrosła zagraniczna sprzedaż keczupu. Wolumen eksportu soków zagęszczonych oraz owoców i warzyw wzrósł odpowiednio o 41 i 31% do 332 i 783 tys. t. Systematyczną tendencję wzrostową wykazuje też import przetworów owocowych i warzywnych oraz soków. Import obejmuje przede wszystkim produkty wytwarzane z owoców i warzyw innych stref klimatycznych (soki zagęszczone, przeciery, konserwy owocowe i warzywne). Import zagęszczonego soku jabłkowego mieszanego z sokiem wytwarzanym w Polsce powoduje obniżenie cen eksportowych tego produktu i poprawę konkurencyjności międzynarodowej tego produktu. Rosnący import koncentratu pomidorowego umożliwia zwiększenie produkcji keczupu i wzrost jego eksportu. Generalnie import nie stanowi zagrożenia dla poziomu zapotrzebowania na owoce wytwarzane w kraju. Zwiększony przywóz produktów wytwarzanych z surowca krajowego (głównie mrożonek) ma miejsce w latach relatywnie małych zbiorów w Polsce. Saldo handlu zagranicznego przetworami owocowymi i warzywnymi jest stale dodatnie i w latach 2014-2017 wyniosło średnio 872 mln euro.

Przetwórstwem owoców i warzyw zajmuje się w Polsce ok. 300 firm (310 w 2017 r., 292 w 2010 r. i 328 w 2016 r.). Ok. 60% stanowią firmy małe (zatrudniające poniżej 50 osób) jednakże ich udział w produkcji nie przekracza 20%. Udział firm średnich w ilości podmiotów przetwórczych zwiększył się z 31% w 2006 r. do 35% w 2017 r., a w wartości produkcji z 39 do 49%. Firmy duże zatrudniające powyżej 250 osób uczestniczyły w produkcji w 2017 r. w ok. 30%, wobec 45% w 2006 r., a ich udział w ilości podmiotów przetwórczych pozostał na poziomie 5%. W produkcji dominują zatem firmy małe i średnie zajmujące się przede wszystkim produkcją: suszy, marynat, przecierów, kompotów, ale też mrożonych owoców i warzyw. Natomiast szybko postępują procesy koncentracji w produkcji soków. W 2006 r. udział firm dużych w produkcji wyniósł 50%, a w 2017 r. – 68%, a udział firm małych (zajmujących się głównie produkcją soków NFC) pozostał na poziomie 8%. Łączna liczba firm funkcjonujących w branży sokowniczej wzrosła w tych latach z 49 do 58 jednostek.

Największa jest koncentracja podmiotowa w produkcji przetworów pomidorowych (udział trzech firm ok. 70%), przetworów homogenizowanych przeznaczonych dla dzieci (udział dwóch firm ok. 90%), dżemów i konserw warzywnych (udział trzech firm ok. 70). Produkcją mrożonych owoców i warzyw zajmuje się ok. 200 firm, a udział pięciu największych producentów wynosi 50-60%. Najbardziej rozdrobniona jest produkcja warzyw kwaszonych. Udział firm zagranicznych i z udziałem kapitału zagranicznego w łącznej produkcji przetworów owocowych i warzywnych wynosi ok. 50%. Największy jest ten wskaźnik w produkcji wsadów owocowych do wyrobów ciastkarskich, piekarniczych i cukierniczych (ok. 80%) i w produkcji soków zagęszczonych, przetworów pomidorowych, dżemów i konfitur oraz konserw i marynat warzywnych (ponad 60%). W produkcji mrozonek udział firm z kapitałem zagranicznym wynosi ok. 50%. Firmy z kapitałem zagranicznym a także firmy duże i większość firm średnich z kapitałem krajowym stosuje nowoczesne rozwiązania techniczne i technologiczne. Spełniają one wymogi wynikające z systemów zarządzania jakością. Firmy z kapitałem zagranicznym prowadzą samodzielny eksport przetworów (sprzedaż do krajów, z których pochodzi kapitał zagraniczny). Firmy mniejsze, z reguły z kapitałem polskim, korzystają z pośrednictwa większych firm zagranicznych, głównie należących do międzynarodowych korporacji.

Skup warzyw do przetwórstwa w ok. 80% realizowany jest na podstawie wieloletnich umów kontraktacyjnych. Dostawy owoców do przetwórstwa dokonywane są głównie przez firmy pośredniczące. Bardzo małe znaczenie umów kontraktacyjnych w skupie owoców

wynika ze zmienności sytuacji na rynku przetworów owocowych - głównie soków zagęszczonych i mrozonek. Ponadto są to głównie uprawy wieloletnie i minimalny jest wpływ zakładów przetwórczych na wielkość produkcji i jej strukturę.

Analiza SWOT dla sektora przetworzonych owoców i warzyw

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Relatywnie niskie koszty produkcji; ➤ Silna pozycja Polski w światowym eksporcie soków zagęszczonych i mrozonek owocowych i warzywnych; ➤ Wysoki poziom technologii produkcji w większości zakładów przetwórczych; ➤ Duża skala stosowania systemów zarządzania jakością, w tym systemów dobrowolnych; ➤ Duże umiejętności i poziom wiedzy kadry menadżerskiej; ➤ Silny system powiązań z dostawcami warzyw do przetwórstwa; ➤ Rozbudowane moce przetwórcze w większości kierunkach produkcji; ➤ Dostosowanie produktów do preferencji smakowych odbiorców. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Słaba konsolidacja firm przetwórczych o relatywnie małej skali produkcji; ➤ Słaby system powiązań z dostawcami owoców do przetwórstwa (duża rola pośredników); ➤ Postawy konkurencyjne producentów przetworów owocowych i warzywnych; ➤ Dominacja w eksporcie produktów o niższym stopniu przetworzenia; ➤ Stabilne spożycie przetworów owocowych i warzywnych (poza mrożonymi warzywami i sokami NFC); ➤ Słaby rozwój zorganizowanych form handlu.
Szanse/okazje	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Postęp technologiczny w zakładach przetwórczych; ➤ Zwiększająca się dywersyfikacja rynków zbytu, głównie podstaw polskiego eksportu, tj. soków zagęszczonych i mrozonek; ➤ Brak tendencji wzrostowej produkcji większości przetworów w krajach odbiorcach (głównie zagęszczonego soku jabłkowego); ➤ Duży zakres wykorzystania przez małe i średnie przedsiębiorstwa wsparcia z funduszy ze środków 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Utrzymanie rosyjskiego embarga obejmującego owoce i warzywa mrożone i suszone; ➤ Rozwój produkcji półprzetworów w krajach o niższych niż w Polsce kosztach produkcji (Ukraina, Mołdawia, Indie); ➤ Możliwość wzrostu kosztów w wyniku zwiększenia cen owoców i warzyw, ale też kosztów poza surowcowych (energia, opłata pracy); ➤ Rosnąca konsumpcja w wielu krajach soków NFC, powodująca obniżanie zapotrzebowania na soki zagęszczone; ➤ Obawa przeniesienia części mocy przetwórczych firm zagranicznych do

<p>PROW;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Rosnąca świadomość producentów owoców w zakresie korzyści płynących ze ścisłej współpracy z przetwórstwem (poparte działaniami w tym zakresie administracji rządowej); ➤ Rozwój nowoczesnych form handlu zorganizowanego. 	<p>innych krajów;</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Rosnące ceny środków produkcji w rolnictwie (np. środki ochrony roślin, koszty pracy) oraz koszty przetwórstwa.
---	---

Potrzeby wynikające z analizy SWOT – sektor owoców i warzyw przetworzonych:

Na podstawie wyników analizy sektora przetworów owocowych i warzywnych oceniono, że potrzeby działań interwencyjnych sprowadzają się do wsparcia:

1. inwestycji w innowacyjne maszyny do przetwórstwa owoców i warzyw,
2. budowy nowoczesnych pomieszczeń do przyjmowania surowca, przechowywania przetworów oraz zakupu odpowiadających współczesnym wymogom środków transportu,
3. zakupu i instalacji systemów teleinformatycznych, oprogramowania komputerowego, pozwalających na efektywne planowanie produkcji i dostęp do informacji rynkowej,
4. rozwoju zrównoważonej technologii produkcji, w tym niezagrażającej środowisku utylizacji produktów ubocznych,
5. poprawy wartości handlowej i jakości produktów, w tym posiadających nazwę geograficzną i objętych krajowymi i europejskimi systemami jakości,
6. promocji przetworów owocowych i warzywnych i wdrażania strategii marketingowych (uczestnictwo w targach i wystawach, wewnętrzne systemy kontroli jakości, urządzenia do ważenia, znakowania i etykietowania produktów),
7. systemów racjonalnego i oszczędnego wykorzystania wody.